

Agnieszka Woźniak-Hlebionek (rec.)

„Informator o zasobie archiwalnym Archiwum Państwowego w Bydgoszczy”

**(stan na dzień 31 grudnia 2011 roku)
red. Melania Dereszyńska-Romaniuk**

W 2013 r., po wieloletnich zapowiedziach, ukazał się drukiem „Informator o zasobie archiwalnym Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (stan na dzień 31 grudnia 2011 roku)” opracowany przez Stanisława Błażejewskiego, Melanię Dereszyńską-Romaniuk oraz Lidię Wakuluk. Mimo że już od 90 lat bydgoska placówka znajduje się w sieci polskich archiwów państwowych, jest to pierwsza publikacja w pełny sposób prezentująca materiały archiwalne przez nią zgromadzone. Kilkudziesięcioletnia tradycja bydgoskiego Archiwum, którego podwaliny sięgają początków XX wieku i zgromadzone przez tę instytucję na przestrzeni wielu lat bogate materiały należące do dziedzictwa kulturowego, nie tylko regionu, ale i całego kraju, powodują, że potrzeba takiego wydawnictwa nie budzi żadnych wątpliwości. „Informator” otwiera przed czytelnikiem przepastne magazyny archiwalne, prezentując spoczywające na regałach akta, systematyzując i opisując materiały archiwalne, stanowiące niezastąpione źródło wiedzy dla badaczy dziejów Kujaw, Pomorza, Wielkopolski, genealogów i osób przeszukujących akta w celach własnościowych.

Wielkość zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (wraz z Oddziałem w Inowrocławiu) z końcem 2011 r. wynosiła 1 022 944 jednostek aktowych, które zajmowały 9840,61 metrów bieżących pólek. Dlatego też tom może deprymować objętością. Liczy bowiem aż 958 stron. Mimo to jego konstrukcja wewnętrzna jest czytelna i przejrzysta. Publikacja została podzielona na dwie zasadnicze części: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy oraz Archiwum Państwowe w Bydgoszczy Oddział w Inowrocławiu. Stanowią one zamknięte całości o jednolitej strukturze opisu. Każda z nich składa się z czterech rozdziałów zawierających informacje o dziejach Archiwum (lub Oddziału), kształtowaniu i charakterystyce jego zasobu, poszczególnych zespołach archiwalnych, a wreszcie indeksy i ilustracje. Całość poprzedzona jest wstępem i wykazem skrótów.

Kształt obecnego zasobu bydgoskiego Archiwum jest efektem krzyżowania się trzech czynników: dziejów państwa, regionu i miasta. Te łączące je nierozdzielne relacje opisują autorzy „Informatora” w rozdziale pierwszym pt. *Historia i kształtowanie zasobu*, podzielonym na cztery podrozdziały. Pierwszy z nich zatytułowany *Zarys dziejów ziem objętych właściwością terytorialną Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (Kujawy, Pomorze, Wielkopolska)* daje przegląd dziejów administracyjnych regionu i miasta. Podrozdział ten wzbogacają mapy administracyjne terenu działania Archiwum. Kolejny podrozdział *Dzieje Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, losy archiwaliów i charakterystyka zasobu* prezentuje historię tej instytucji począwszy od 1906 r. w powiązaniu ze zmianami ustrojowymi państwa i regionu, kadre placówki, jej strukturę wewnętrzną, a także profil działalności instytucji. W podrozdziale tym Autorzy ukazali także dzieje narastania zasobu Archiwum. Znaczący wpływ na los bydgoskich archiwaliów miał rok 1944, kiedy niepowodzenia wojenne III Rzeszy spowodowały decyzję o ewakuacji zasobu, a w końcowym efekcie jego rozproszenie i bezpowrotne zniszczenie części akt. Wydarzenia te w znacznym stopniu wpłynęły na obecny kształt i stan zachowania zasobu. Podrozdział zamyka wykaz osób kierujących Archiwum od 1924 r., ogólna charakterystyka zasobu oraz opis aktualnych kompetencji terytorialnych placówki. W trzecim podrozdziale „Informatora”: *Ewidencja, opis informacyjny, zasady udostępniania archiwaliów*, umieszczone zostały informacje o stanie zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy na koniec 2011 r., przy uwzględnieniu jego rozmieszczenia w dwóch obiektach archiwalnych. Znajduje się tam również charakterystyka dostępnych dla użytkowników pomocy ewidencyjnych, objaśniono także zasady udostępniania archiwaliów. W podrozdziale tym czytelnik zapozna się również z bogatym księgozbiorem placówki.

Jak już wyżej wspomniano, skomplikowane losy bydgoskich archiwaliów skutkowały ich znacznym rozproszeniem. Autorzy „Informatora” w podrozdziale IV pt. *Archiwalia bydgoskiej proweniencji terytorialnej w zasobie innych archiwów, polskich i obcych* zebrali dane o zespołach związanych terytorialnie z obszarem działania Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, a przechowywanych w innych archiwach, takich jak: Archiwum Państwowe w Poznaniu i Gdańsku (oba związane niegdyś strukturalnie z bydgoską placówką), Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwum IPN w Warszawie, Tajne Archiwum Państwowe Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego w Berlinie-Dahlem oraz archiwa kościelne w kraju i za granicą. „Informator” wymienia zespoły zarówno z terenu działania bydgoskiej placówki, jak również Oddziału w Inowrocławiu. Wskazówki zawarte w tej części pracy zapewne ułatwią badaczom rozszerzenie zakresu poszukiwań.

Zasadniczą część „Informatora” stanowi rozdział II zatytułowany *Informacje o zespołach*. W wydawnictwie zaprezentowano 2707 zespołów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Publikacji starano się nadać jak najbardziej przejrzystą formę, dlatego zespoły pogrupowano w 22 podrozdziałach, tworzących tematyczne grupy odpowiadające klasyfikacji ustrojowo-rzeczowej aktotwórców przyjętej w ogólnoarchiwalnej bazie SEZAM (1. Władza, administracja ogólna i samorządowa, 2. Administracja specjalna, 3. Organy wymiaru sprawiedliwości i instytucje ochrony prawa, 4. Wojsko i organizacje paramilitarne, 5. Metryki kościelne i akta urzędów stanu cywilnego, 6. Instytucje wyznaniowe, 7. Cechy, związki rzemieślnicze, 8. Samorząd gospodarczy, 9. Samorząd zawodowy, 10. Związki zawodowe, 11. Administracja spółdzielczości i spółdzielnie, 12. Instytucje finansowe, 13. Administracja gospodarcza i jednostki gospodarcze, 14. Stowarzyszenia i związki, 15. Partie polityczne i podległe organizacje, ruchy polityczno-społeczne, 16. Organizacje młodzieżowe, 17. Instytucje nauki i oświaty, 18. Instytucje i ośrodki kultury, rozrywka, 19. Archiwa rodzinno-majątkowe, 20. Archiwa osobiste i spuścizny, 21. Zbiory i kolekcje, 22. Archiwalia obce). W ich ramach wyodrębniono kolejny bardziej szczegółowy poziom zawierający grupy i podgrupy rzeczowe, skupiające akta analogicznych aktotwórców w jednym miejscu i systematyzujące je w układzie chronologicznym. Klasyfikacja zespołów przyjęta przez Autorów „Informatora” odzwierciedla tym samym przebieg procesów historycznych i ustrojowych w obszarze grup i podgrup drugiego poziomu. Tak uszeregowane archiwalia ułatwiają dotarcie badaczowi do przedmiotu badań, jak również umożliwiają szybkie rozpoznanie aktotwórców wchodzących w skład danej grupy tematycznej. Opisy poszczególnych zespołów przechowywanych w bydgoskim Archiwum podzielono na dwie części: ustrojową i prezentację zawartości zespołów. Część ustrojową podzielono na trzy zagadnienia: podstawy funkcjonowania i organizacja, zakres kompetencji oraz zasięg terytorialny. W owe noty informacyjne zaopatrzone aktotwórców zaliczonych do jednolitej grupy tematycznej. Formularz opisu pojedynczego zespołu składa się z następujących elementów: numer porządkowy noty katalogowej „Informatora”, nazwa zespołu (polska i oryginalna – obcojęzyczna), daty skrajne, rozmiar w j.a. i mb., numer zespołu, hasłowy opis zawartości i pomoce archiwalne do zespołu. W przypadku dużych zespołów dodatkowo podane zostały nazwy serii i podserii, ich rozmiar, a także opis zawartości sporządzony za pomocą słów kluczowych. Dla zespołów, których twórcy byli równorzędni, zastosowano układ alfabetyczny według ich siedzib, w celu łatwiejszego i szybszego odnalezienia określonego zespołu. Zbiorczo natomiast opisano zespoły jednorodne, dla których sporządzono wspólną notę o zawartości i pomocach archiwalnych. Było to

jednak działanie celowe, służące uniknięciu powtarzalności informacji. Osobną ciągłą numerację otrzymały zespoły wymieniane w ostatnim, 22. podrozdziale, zestawiające archiwalia obce.

Indeksy składają się na III rozdział części poświęconej bydgoskiemu Archiwum. W „Informatorze” zamieszczono dwa ich rodzaje: rzeczowy oraz aktotwórców w układzie geograficznym. Hasła indeksowe odsyłają do numeru kolejnej pozycji „Informatora”, dlatego też dotarcie poprzez indeksy do zespołów wymienianych w podrozdziale 22. *Informacji o zespołach* jest niemożliwe. Głębia informacyjna indeksu rzeczowego sięga poziomu głównych grup tematycznych, a w dalszym podziale – zespołów archiwalnych. Układem nadrzędnym przyjętym w indeksie aktotwórców jest układ geograficzny według siedzib twórców (uporządkowanych alfabetycznie). Niżej zastosowano subindeksy zawierające uporządkowane alfabetycznie nazwy aktotwórców związanych z konkretną miejscowością. Wyjątkiem od tej reguły jest Bydgoszcz, która ze względu na liczbę haseł subindeksów otwiera ów wykaz. Podobną strukturę indeksów zastosowano w części poświęconej Oddziałowi w Inowrocławiu. Taka konstrukcja indeksu umożliwia dotarcie do aktotwórcy działającego na jednym obszarze. Ułatwia szybkie i łatwe poszukiwania źródłowe, w których głównym wyznacznikiem jest teren, a dopiero później materiały źródłowe do niego przynależne.

Druga część „Informatora” została poświęcona Oddziałowi w Inowrocławiu. Struktura opisu jego zasobu jest identyczna z zastosowaną w części pierwszej. Rozdział pierwszy zatytułowany *Dzieje Archiwum, kształtowanie i charakterystyka zasobu* przedstawia dzieje placówki działającej od 1953 r., jej kadrę kierowniczą oraz teren działania Archiwum na tle dziejów pogranicza kujawsko-wielkopolskiego. W rozdziale tym umieszczono informacje o narastaniu zasobu inowrocławskiego Oddziału w poszczególnych latach jego działalności, aktualnym stanie zasobu archiwalnego oraz rodzajach pomocy ewidencyjnej. W wyczerpujący sposób zaprezentowano archiwalia przechowywane w Archiwum, z których większa część pochodzi sprzed 1919 r., a najliczniejszą grupę stanowią akta wytworzone przez administrację ogólną i samorządową. Nie brakuje też materiałów specyficznych dla tego regionu, związanych z przemysłem wydobywczym i chemicznym. Cenną informacją, z punktu widzenia użytkownika, zamieszczoną w tym rozdziale, jest wzmianka o materiałach archiwalnych z terenu działania Archiwum inowrocławskiego przechowywanych przez centralę w Bydgoszczy. Przyczyną owego rozproszenia dokumentacji są dawne zasady kształtowania zasobu. Osobno wymieniono także zespoły, znajdujące się w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, wytworzone przez urzędy szczebla wojewódzkiego, które zawierają dane z terenu działania Oddziału w Inowrocławiu. Rozdział zamyka informacja o zasadach udostępniania zasobu.

Rozdział II pt. *Informacje o zespołach*, analogicznie jak w części bydgoskiej, stanowi zasadniczy element publikacji. Zaprezentowano w nim 679 zespołów przechowywanych w Oddziale inowrocławskim Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Zespoły uszeregowano w 14 grupach tematycznych (1. Władza, administracja ogólna i samorządowa, 2. Administracja specjalna, 3. Organy wymiaru sprawiedliwości i instytucje ochrony prawa, 4. Metryki kościelne i akta urzędów stanu cywilnego, 5. Instytucje wyznaniowe, 6. Cechy, 7. Samorząd gospodarczy, 8. Administracja spółdzielczości i spółdzielnie, 9. Instytucje finansowe, 10. Jednostki gospodarcze, 11. Stowarzyszenia i związki, 12. Szkolnictwo, 13. Zbiór kartografików, 14. Archiwa osobiste i spuścizny). W części tej zrezygnowano z podania noty ustrojowej dla twórców akt, których dzieje skorelować można z analogicznymi zespołami opisanymi w części poświęconej Archiwum bydgoskiemu. Celem takiego działania było uniknięcie wielokrotnego powtarzania informacji. Wyjątek stanowią dwa działy: *Jednostki gospodarcze* oraz *Stowarzyszenia i związki* wykazujące specyfikę regionalną. Porównywalny z częścią pierwszą jest także opis zawartości zespołów oraz rozdział III składający się z indeksów.

Zawartość tomu wzbogacają fotografie przedstawiające budynki i pomieszczenia Archiwum Państwowego w Bydgoszczy oraz jego Oddziału w Inowrocławiu, a także kilkadziesiąt reprodukcji archiwaliów ukazujących różnorodność dokumentacji przechowywanej w tychże archiwach. W obu częściach umieszczono je w rozdziałach IV.

„Informator” zamyka *Bibliografia Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*.

Publikacja odbiega nieco formą od zalecanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych zasad opracowania informatora w archiwach państwowych¹. Jak piszą sami Autorzy „Informatora” we wstępie, do prezentacji zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy *wybrano formę pośrednią, prostszą od klasycznego przewodnika po zasobie, a bogatszą informacyjnie od zwykłego spisu zespołów*². Owo „niezdyscyplinowanie” Autorów przyniosło pożytek użytkownikowi zasobu, który nie tylko otrzymuje przegląd zespołów przechowywanych w bydgoskim Archiwum, ale również, co miało kluczowe znaczenie dla twórców publikacji, zdobywa wiedzę o dziejach aktotwórców oraz ich wzajemnych relacjach. Publikacja, prezentując zasób Archiwum od XIII wieku po rok 2011,

¹ Zalecenia dotyczące opracowania informatora o zasobie archiwum państwowego, załącznik do Pisma Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 6 czerwca 2000 r. w sprawie zaleceń dotyczących opracowania informatora o zasobie archiwum państwowego, dostępne online pod adresem http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/Pismo%20_%206_2000.pdf (dostęp: 29.08.2014).

² *Informator o zasobie archiwalnym Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (stan na 31 grudnia 2011r.)*, pod red. Melanii Dereszyńskiej-Romaniuk, Bydgoszcz 2013, s. 11.

przedstawia region w długim trwaniu. Przy tym pojęcie regionu w przypadku Archiwum Państwowego w Bydgoszczy szeroko wykracza poza Kujawy, obejmując, w przypadku niektórych zespołów, obszary Wielkopolski, Pomorza Gdańskiego, Ziemi Chełmińskiej, jak również Warmię i Mazury. Wydawnictwo ukazuje zgromadzone w Bydgoszczy i Inowrocławiu archiwalia jako źródła historyczne do różnorodnych tematów badawczych, ukazując jednocześnie specyfikę regionu w szerokiej perspektywie historycznej. Uświadamia nierozzerwalny związek zgromadzonego zasobu Archiwum z dziejami tych ziem. Jasna i przejrzysta struktura „Informatora” ułatwia szybkie wyszukanie informacji, a starannie przygotowane noty historyczno-ustrojowe posiadają dużą wartość informacyjną dla badaczy. „Informator” „oprowadza” użytkownika po zasobie, dając wiele cennych wskázówek ułatwiających prowadzenie kwerend.